

LA FORMACIÓ DE LA SOCIETAT DE VEÏNS DE LA MUNTANYA DE LLESSUI

Xavier Gil i Salvador

1. INTRODUCCIÓ. EL SISTEMA AGROPECUARI TRADICIONAL

L'objectiu d'aquest treball¹ és calibrar la incidència de la desamortització civil en una àrea d'alta muntanya com és el Pallars Sobirà. En concret, el treball se centra en l'estudi de la muntanya de Llessui i en la formació de la societat de veïns que tingué lloc.

La clarificació de la propietat, el nou concepte de *plena i individual*, ha estat tradicionalment el punt de referència per a conèixer l'abast de les transformacions liberals, del canvi efectiu en les relacions de producció entre una burgesia agrària relativament consolidada i la resta d'implicats en el funcionament tradicional del sistema agrari.

Aquest tipus d'anàlisi implica atorgar a cada grup social un comportament determinat en funció del seu patrimoni i infravalora el paper de la comunitat i l'ús que aquesta fa com a tal dels recursos col·lectius: les diverses reaccions de la comunitat davant de la pressió de la legislació liberal són determinades per la funcionalitat estratègica d'aquests béns en un model concret de reproducció i supervivència. La coincidència entre grups socials en la defensa dels seus patrimonis depèn de l'ús concret dels béns i de la capacitat de generar una cohesió social estable, i no només de l'aprofitament desigual en funció del grau de riquesa. I aquest ús concret s'ha d'entendre com una forma determinada de relació amb el medi, condicionat per les característiques naturals i per una sèrie de pràctiques seculares, sovint coercitives, que havien estat prou efectives a l'hora de preservar l'existència mateixa dels béns i de regular la població que hi tenia accés mitjançant la seva forma d'expressió comunitària: els veïns de ple dret.

1. Aquest article vol ser un resum del llibre *La desamortització dels béns comunals al Pallars Sobirà: El cas de Llessui*, Tremp, Garsineu, 2000, que va ser el resultat del treball d'investigació corresponent als cursos de doctorat en Història Econòmica de la UAB.

Un dels conceptes bàsics per a entendre de quina manera es gestionaven els recursos col·lectius és el de *pluriactivitat pagesa*. Aquesta característica de les societats agràries preindustrials es fa més evident en un marc on els rigors i les limitacions naturals eren al mateix temps una font de possibilitats. El sistema de poblament d'hàbitat concentrat comportava una idea molt clara de terme, de jurisdicció col·lectiva sobre l'espai, i integrava moltes i variades formes d'explotació; la funció estrictament agrícola de la terra de conreu, imprescindible en una economia de subsistència i que tenia com a fi la reproducció de les unitats familiars, era només una de les activitats. La mateixa distribució del terme municipal en tres estadis depenent de la proximitat al nucli de població, marcava els límits de les terres de propietat privada i individual, intensives en treball (terres de conreu i prats, de secà o de regadiu), i obria les terres comunals, d'aprofitament més extensiu, a mesura que augmentava la distància (boscos, pastures i possibles noves rompudes). L'oferta de pastures naturals, amb tot el que comportava de manteniment del bestiar —feina i transport, font d'ingressos en metàl·lic i fertilitzant dels conreus, a més d'aliment—, i la presència del bosc —material de construcció i font d'energia, en forma de llenya casolana o de combustible per a les farques— formaven part d'una visió integral del medi.

I aquesta visió integral es posava de manifest mitjançant un tipus de gestió i d'organització de la producció majoritàriament col·lectiva.

La manera en què es gestionaven aquests recursos, agrícoles o silvopastorals, els quals havien de ser considerats no tan sols una reserva susceptible de ser utilitzada en moments puntuals d'alça demogràfica, sinó una autèntica font de riquesa, descansa fonamentalment sobre dos pilars: la casa i la comunitat local.

La casa representava el grup domèstic, la unitat de producció i consum que explotava col·lectivament els recursos que configuraven el seu patrimoni: les terres de conreu, els prats, els edificis..., allò que podia convertir-se en capital, líquid o simbòlic. Però també representava el nom, el prestigi i, sobretot, els drets que comportava la pertinença a una comunitat determinada: la possibilitat d'accés a uns recursos col·lectius.

Aquesta casa, amb la seva divisió interna del treball en funció del sexe, l'edat i la posició respecte a l'herència, s'interrelacionava mitjançant actes socials, aliances matrimonials i estratègies hereditàries, amb tot un conjunt de valors i normes socials en el si d'una comunitat concreta, d'un context determinat. I si, socialment, ambdues institucions eren inseparables, també ho eren en la seva vessant més econòmica: la possibilitat de ser considerat veí depenia directament de la capacitat de fer front a les despeses derivades d'aquest privilegi, de garantir amb el capital o el prestigi una contribució al manteniment de la comunitat. És en compensació d'aquesta contribució que aquesta comunitat —que tenia un

conjunt de terres sota la seva jurisdicció i unes regles d'exploració comunes que tenien com a finalitat la reproducció dels grups domèstics que la formaven— atorgava els drets veïnals, la capacitat d'accés als recursos i a les decisions.

La interacció entre casa i comunitat adquireix tota la seva dimensió quan es tracta el tema de la gestió col·lectiva. La vinculació de la casa a l'organització comunal depenia directament de l'adquisició de la categoria de veí.²

Aquest tipus d'organització no es pot considerar sinònima d'*igualitarisme*: les diferències existents entre les cases es veien reforçades per un accés desigual als recursos en funció de la riquesa prèvia; així mateix, el manteniment d'un aparell ideològic cohesionador, aparentment harmònic i unit davant l'exterior, respon al reflex de les decisions polítiques derivades dels òrgans decisoris que es trobaven a les mans de les cases més velles i fortes. La connexió entre cases velles i òrgans polítics, així com els mecanismes d'exclusió mitjançant la concessió o no de la categoria de veí a les cases noves (normalment cabalers), als forasters i a la població de pas, és un procés que cal analitzar a llarg termini, dins del procés de diferenciació interna de la pagesia al llarg de les lluites antisenyorials de l'època moderna.³

L'existència de desigualtats internes i l'aprofitament més intensiu dels béns col·lectius per part de les cases més fortes no són equiparables amb una simple manipulació o oligarquització dels poders locals, dedicats al manteniment d'a-

2. «No eren els individus com a tals els qui tenien drets i obligacions amb la comunitat local sinó en tant que membres d'una casa. La casa era la unitat de recompte, la unitat tributària, i és a partir dels seus representants (els caps de casa) com s'estructura el sistema polític local» (BELTRAN COSTA, 1995, p. 83). La mateixa idea és posada reiteradament de manifest per Bringué (BRINGUÉ, 1995); així mateix, aquest autor, en tractar l'etapa moderna, aprofundeix en els canvis produïts en la mateixa concepció de *casa* i diferència entre focs (cases velles que pagaven quístia, talla o fogatge i rebien els ingressos monetaris derivats dels comunals) i cases ajudants (no pagaven, però tampoc no eren admeses en el control sobre els ingressos i les despeses, ni gaudien del sobrant). A més d'aquestes dues categories, una tercera, la dels estadants (llogaters o propietaris d'una habitació, que tenien drets per emanació de l'amo de la casa però que no eren considerats veïns), afegia més matisacions al concepte de *casa* i obligava a veure la seva relació amb la comunitat com una dinàmica històrica constant d'exclusió o d'acceptació de nous habitants en funció de moltes variables (necessitats financeres, pressió dels cabalers o dels habitants sense drets, lluites antisenyorials).

3. Aquest procés de diferenciació interna de la pagesia i la seva traducció en un nou sistema cultural i familiar, el trobem molt ben delimitat cronològicament a Poumarède (POUMARÈDE, 1995, p. 40 i seg.), el qual veu els cabalers com a «víctimes estructurals» del ja esmentat equilibri entre cases i recursos. Aquest sistema, que tingué la seva etapa de plenitud als segles XV i XVI, entrà en crisi entre 1750 i 1850, fruit d'un trencament intern de la cadena familiar. Les causes d'aquest trencament serien el que l'autor anomena «la revolta dels cabalers»: instal·lacions individuals a costa de terres comunals, unes usurpacions tolerades gràcies al relaxament de la disciplina familiar. Al segle XVIII, el fatalisme del celibat i l'emigració foren substituïts per la instal·lació a precari.

quest tipus d'organització només en benefici propi. La font de recursos, de subsistència, que representaven aquests béns per a les cases més pobres, permetia que aquestes eixampessin considerablement les seves estratègies, basades sobretot en la pluriactivitat i en l'emigració temporal, i aquests recursos, sovint en forma d'adobs naturals, no eren els menys importants.

La forma en què aquesta gestió es portava a terme no es pot equiparar amb la que afectava les propietats privades individuals. La idea d'usos i drets sobre el territori era molt més àmplia que la de propietat, i la jurisdicció sobrepassava el que seria un límit territorial de caire més geogràfic o administratiu. Com a tret fonamental, cal destacar els emprius (drets sobre territoris d'altres termes), que podien ser força variats, però que representaven sobretot la capacitat negociadora del col·lectiu davant l'exterior, una transacció basada en usos, no en propietats.

En un marc fonamentalment ramader com era el del poble de Llessui, els mecanismes per a portar a terme aquesta gestió col·lectiva eren bàsicament dos: regular el nombre de caps segons el tipus de ramat i determinar les dates del seu accés a les pastures. La competència respecte a l'ús agrícola o ramader de les terres en qüestió també requeia en els òrgans polítics de la comunitat, però sembla difícil d'aplicar en aquest context: la transformació de pastures rendibles i de baix manteniment en terres de conreu individualitzades no era la norma general, sinó l'excepció. La regulació de la intensitat de l'explotació ramadera tenia com a motiu principal la preservació i la regeneració de les pastures, i se'ns presenta com a intrínseca al tipus d'aprofitament de les muntanyes d'aquesta zona; però, tot i així, la reglamentació havia de veure's reforçada per l'acció sancionadora corresponent. No tan sols com a instrument de coacció davant possibles excessos (tant de les cases més fortes, en forma d'excés de càrrega ramadera, com de les cases més pobres, en forma de noves rompudes més o menys tolerades), sinó com a legitimació d'un poder que per a manifestar-se com a tal havia de garantir la cohesió interna.

Aquesta cohesió depenia d'un fet inqüestionable: la no-exclusió dels veïns. Mentre les comunitats poguessin garantir aquest accés de manera prioritària a qui en formava part, per moltes condicions que marquessin aquesta inclusió, els conflictes i les diferències internes no posaven en qüestió el sistema en si mateix, no afectaven les seves bases i permetien la seva reproducció i adaptació. Mentre la funcionalitat dels béns fos efectiva per a un nombre elevat d'habitants, sense excloure'n un nombre excessiu, no existien raons per a canviar les normatives principals, aquelles que afectaven l'ús dels béns —agrícola en lloc de ramader— i la seva parcel·lació i individualització.

La manera en què aquests drets formalment igualitaris es feien compatibles

amb la diferenciació social esmentada i l'accés privilegiat, comptava amb dos instruments fonamentals. D'una banda, el conlloc individual (contracte d'arrendament de bestiar), que permetia que els veïns amb poc bestiar o sense accedisin a un ramat i a uns fems cada cop més imprescindibles fent valdre els seus drets veïnals: gràcies a l'accés gratuït a les pastures, la manutenció del bestiar tenia un cost baix, al qual calia afegir la nul·la comptabilització del treball —sobretot si era infantil o femení—, fets que encaixen perfectament dins la racionalitat del petit pagès d'autoexplotar-se per tal de mantenir la reproducció del grup domèstic.

D'altra banda, la possibilitat de subhastar les partides més valuoses en moments puntuals de l'any repercutia en tota la comunitat. Sense perdre la jurisdicció ni frenar l'accés veïnal, l'aportació monetària permetia evitar l'endeutament i els temuts repartiments contributius.

Així doncs, el cas de Llessui és un exemple més d'aquesta gestió col·lectiva basada en l'administració d'uns drets —usos i costums— sobre el territori, sobre els seus recursos, sense que fos necessari municipalitzar, delimitar, aquests recursos com a béns privats, com a propietat de l'ajuntament. Amb alienacions i parcel·lacions, la funcionalitat ramadera dels béns resultaria perjudicada i l'equilibri social intern es trencaria, i la compensació per als protagonistes d'aquest trencament —cases velles o fortes— no sembla que el justifiqui.

2. IMPACTE DE LA LEGISLACIÓ LIBERAL

A l'hora de calibrar l'impacte de la legislació liberal desamortitzadora, l'objectiu principal és saber fins a quin punt foren utilitzats els instruments privatitzadors del nou estat i fins a quin punt aquest mateix estat fou capaç de portar a terme una determinada política clarificadora de la propietat unilateralment, sense l'ajuda dels pobles.

En aquest sentit, el concepte clau és *adaptació*: la continuïtat de les estructures productives i de propietat anteriors s'aconseguí amb el predomini de la particularització sobre la privatització.⁴ La primera ha de ser entesa com un augment de les cessions temporals, fonamentalment gràcies als arrendaments, mentre que la segona implica alienacions i subhastes, amb la necessitat d'una nego-

4. La diferenciació d'ambdós conceptes es troba a Iriarte (IRIARTE, 1995), que, per a la zona septentrional de Navarra, més rica en recursos forestals i ramaderia, no veu fonamental la definició de drets; no és imprescindible el trànsit a una propietat privada i individual plena per a copsar l'efecte de la legislació liberal.

ciació política i un increment dels costos d'exclusió. Els avantatges per a tots els grups socials implicats eren clars: els que tenien menys recursos podien continuar fent servir, amb més o menys alteracions, uns recursos imprescindibles per a la seva subsistència, mentre que els més benestants gaudien d'un accés gratuït o semigratuït a les pastures tradicionals. A més, cal no menysprear l'aspecte de cohesió i control social que aquest fet comportava, ja que la interferència externa reforçava molts vincles de clientelisme o paternalisme que sovint tenien contrapartides menys materials però molt útils en un context aïllat i relativament igualitari.⁵ Reprement la idea fonamental de la pervivència d'una determinada funcionalitat, més que no pas d'unes estratègies preconcebudes d'una part de la pagesia —la benestant—, caldria buscar de quina manera es plantejaren altres tipus d'alternatives a la privatització i fins a quin punt comptaren amb un suport municipal ampli.

Així mateix, l'estat liberal en procés de formació havia de delegar les seves pretensions en unes institucions provincials i locals aparentment subordinades, però, a la pràctica, amb un ampli marge de maniobra. Aquesta autonomia efectiva, a més de ser fruit de la impotència estatal per a abastar efectivament el territori, no era un despropòsit en la recerca d'un equilibri en el joc d'interessos entre les elits locals i perifèriques i el poder central.

A l'hora de passar a la cronologia dels fets concrets que desembocaren en la formació de la Societat el 1898, s'han volgut diferenciar dues etapes relativament homogènies i que ajuden a comprendre les diverses estratègies utilitzades.

La primera etapa, entre el 1859 i el 1879, posa de manifest que, vint anys després de promulgar la Llei de desamortització, l'Estat encara no havia actuat —o no havia aconseguit actuar— i, cosa que és més important, ningú des de dins havia forçat el compliment de la legislació expressant la seva voluntat de compra. La marxa de l'expedient era lenta i es buscava retardar-la encara més. L'argumentació presentada en defensa de l'exceptuació, a càrrec dels diferents alcaldes, seguia un mateix fil argumental: l'existència de bestiar no tenia altre significat que servir de transport i d'eina agrícola, ja que proporcionava uns fems imprescindibles per a poder fer més productiva una terra pobra i d'orografia accidentada. Així doncs, la presència de bestiar era indispensable, com ho eren les pastures per

5. Un dels exemples més clars, pel que fa al Pallars, d'aquest tipus de dependència no estrictament monetària entre cases, és aquell en què «[...] les cases més riques consideren que fan deixadesa de l'apropiació d'una part dels recursos naturals a canvi de mantenir al seu voltant un grup constant de cases, petits i mitjans propietaris, aptes per utilitzar com a jornalers en els quatre a sis mesos de feina agrícola» (BRINGUÉ, 1995, p. 994). El poder econòmic podia mantenir una relació directa amb el poder polític o podia manifestar-se mitjançant vincles de parentiu, endeutament, religiositat o prestigi, mecanismes encaminats a legitimar un control social amb grans dosis de pacte.

al seu manteniment. És significatiu, al mateix temps, com es buscava separar el benefici en metàl·lic: davant la consideració externa que arrendar aquestes pastures era extreure un benefici en metàl·lic que anava més enllà de la necessitat, de la subsistència, la defensa tornà a argumentar en funció dels fems que s'aportaven i de les dates concretes d'aquesta aportació. La voluntat política de crear un front comú davant l'amenaça de la venda es posà de manifest amb la implicació de tots els grups socials, cosa que oferia garanties que la nova situació no representava cap perill per als més desfavorits: els que no disposaven de bestiar propi.

Però totes aquestes justificacions i retards perderen pes amb la Restauració. Fou a partir d'aquest moment, en un context de major uniformitat i efectivitat estatal, quan s'establiren les bases de la futura creació de la Societat de Veïns de Llessui. Amb l'elaboració de la llista definitiva de les muntanyes exceptuades de la venda el 1889, és perceptible la voluntat de crear un instrument nou. No es tractava llavors d'obstaculitzar un procés que era definitiu, sinó d'establir les bases, els reglaments, d'una forma de gestió aparentment nova i perfectament tolerable als ulls de l'estat liberal.

El funcionament intern de la Societat de Veïns seguí les mateixes pautes que la gestió anterior; no implicava cap perill de fractura o alienació del bé en qüestió, ni era previsible un canvi pel que feia a la funcionalitat ramadera, de la qual les aportacions dels arrendaments eren una autèntica garantia de continuïtat. Tot i que no estava exempt de conflictes, la majoria estructurals, la finalitat no posada en dubte era la pervivència; la particularització no atacava les estructures econòmiques anteriors ni representava privatitzacions o parcel·lacions. Aquest nou instrument de gestió col·lectiva, com els béns que representava o la mateixa agricultura, només perdé part del seu significat quan les formes d'activitat econòmica i de diferenciació social foren radicalment diferents de les del context en què fou creat.

3. CONCLUSIONS

En resum, el que representà la revolució liberal en una comarca d'alta muntanya com és el Pallars s'hauria d'analitzar en dos sentits diferents: d'una banda, l'actuació directa de l'Estat, i de l'altra, la seva funció de facilitar les eines, la legislació, per a dur a terme els canvis desitjats.

Pel que fa al primer aspecte, es pot afirmar que la intervenció directa de l'Estat fou mínima: la seva voluntat de gestió, la realització eficaç de les tasques de taxació i subhasta, foren lentes o no arribaren a produir-se. I aquesta posició no s'ha d'interpretar necessàriament com a passiva: procurar unes oportunitats en forma

de legislació fou suficient perquè la mobilització dels pobles s'efectués en el mateix sentit que en altres zones, és a dir, preservant la funcionalitat existent i intentant mantenir les mateixes estructures. La funció de l'Estat fou la d'àrbitre clarificador, de manera que inicià un debat i un conflicte a l'interior dels pobles, dels quals es volien uns resultats —unes determinades transformacions— sense que fossin necessàries unes etapes iguals a tot arreu.

Les respostes d'un grup benestant en l'àmbit local havien de donar-se, forçosament, a un nivell inferior al comarcal o provincial, i aquestes respostes jugaren sempre amb l'amenaça externa com a forma de cohesió social. La preservació de les muntanyes, la nova situació mitjançant la Societat de Veïns, eren fenòmens equiparables amb la promesa del ferrocarril o amb altres objectius polítics a escala comarcal. En una societat relativament igualitària, d'hàbitat concentrat, l'objectiu del benefici no necessitava com a condició les transformacions en la titularitat, sinó el manteniment d'unes condicions de subsistència basades en els béns col·lectius. Tot i que aquests es trobaven cada vegada més particularitzats, continuaven, nominalment, a les mans dels mateixos protagonistes que abans: la comunitat, el poble.

La defensa davant l'Estat minimitzà els enfrontaments interns, perquè aquests no posaven en qüestió l'existència de pràctiques i béns. Es tractava de conflictes estructurals units a la mateixa dinàmica de diferenciació interna, i el grau de trencament social era menor en un context on els nivells d'extracció d'excedent i la desconexió de les xarxes mercantils i polítiques eren també menors. Les repercussions de la desamortització liberal s'han de replantejar en funció del que representaren per a cada grup implicat com a membre d'una determinada comunitat, com a grup social d'un col·lectiu, i no només en funció del seu poder econòmic.

En aquest sentit, els béns susceptibles de ser subhastats i venuts eren, per a una franja molt important de la població, un complement imprescindible per al manteniment de les seves minúscules explotacions, de la mateixa manera que ho eren l'emigració estacional i el treball assalariat a les cases més importants. El control de l'accés a les pastures i la participació en els guanys derivats de la seva explotació eren inherents a la desigual riquesa de les cases, al desigual aprofitament que podien extreure'n en funció de la possessió o no de bestiar. Aquests conflictes no derivaven del nou sistema de societat amb accions, sinó que representaven precisament la continuïtat de l'antic mètode de gestió, basat en l'aprofitament col·lectiu regulat per la pertinença a una casa. Per a aquestes cases, eren molt més importants les conjuntures generals, tant en sentit positiu com en sentit negatiu, que obrien o tancaven les expectatives d'una emigració definitiva en funció de la rendibilitat de les seves explotacions i del seu treball.

A l'extrem oposat trobaríem les anomenades *cases fortes*, per a les quals aquests béns no eren només un complement, sinó una font d'ingressos substancial. La seva participació en la gestió i el seu paper capdavanter en la defensa de la titularitat tenien unes motivacions més clarament ramaderes: gràcies a una major connexió amb l'exterior en forma de contractes d'arrendament i gràcies també al tipus de comercialització en la qual intervenien, estaven força especialitzades, i no volien modificar una situació que els aportava uns beneficis evidents, a vegades directes, en metàl·lic i en forma de pastures semigratuïtes, i altres vegades més indirectes, en forma d'externalització de costos cap a la resta del poble i en especial cap als petits propietaris, que es convertien en mà d'obra a baix preu en els moments de més treball agrícola o ramader.

En un context en el qual les relacions de prestigi i el clientelisme tenien tanta importància, les contrapartides econòmiques que justificaven la desestructuració social de l'entramat descrit havien de ser prou importants per a motivar la mobilització de qualsevol dels grups implicats. Tenint en compte la inexistència d'arbrat per a una explotació moderna de la fusta i les limitacions del territori per a un repartiment dels béns de cara al seu ús agrícola, el motiu més possible de l'enfrontament era la funció ramadera de la muntanya, les seves pastures. Així doncs, els guanys producte d'un canvi en l'explotació ramadera tradicional havien de ser prou importants per a canviar el mètode de gestió col·lectiva per un altre de nou en forma de propietat privada.

La possibilitat de parcel·lar i pagar per aquesta nova propietat representava per a les cases més febles un cost excessiu que no es compensava de cap manera, fonamentalment perquè ja es comptava amb l'accés al bé sense necessitat de convertir la seva explotació en, gairebé, antieconòmica. I, pel que fa a les cases més fortes, una solució d'aquesta mena implicava uns costos d'exclusió molt elevats, amb unes conseqüències posteriors de trencament social encara més elevades, fruit de l'empobriment del grup més desfavorit, que comptava amb aquest complement pastoral de manera tradicional: el risc de conflicte, la hipotètica desaparició d'aquest grup, afectava la disponibilitat de treball a baix cost. I en un marc de pluriactivitat, on la ramaderia era una activitat important per a aquestes cases més especialitzades, però no l'única, la carestia del treball no compensaria uns beneficis ramaders que dubtosament s'incrementarien significativament amb la privatització.

La sortida escollida, una actualització dels mètodes tradicionals en forma de particularització mitjançant la qual es convertien en accions els vells drets veïnals i es traspassava la gestió del poder polític municipal a la Junta, permeté evitar un conflicte directe i aglutinà la comunitat davant l'exterior. Tot i la progressiva pèrdua d'importància econòmica d'aquests béns a mesura que disminuïren els in-

gressos derivats de la transhumància, augmentaren les possibilitats de treball as-salariat a l'exterior i es produí una certa especialització en l'explotació lletera, i els béns no perderen les seves característiques i la seva funcionalitat inicials.⁶

En el moment en què els factors exògens foren prou forts per a oferir alternatives o per a fer caure substancialment els ingressos derivats del seu manteniment i la seva explotació, sí que existiren motius per a parlar de crisi, però no del mètode de gestió, sinó del sistema, d'una determinada organització de la producció i d'uns determinats usos i funcions del territori. Aquesta crisi, que cal situar a mitjan segle XX, va ser l'última fase d'una resistència que feia temps que es produïa, un últim pas que afectà llavors una mínima proporció d'aquella població que havia arribat a subsistir d'aquests recursos, que havia creat una determinada relació —no ideal però sí eficaç— amb el medi natural que l'envoltava.

BIBLIOGRAFIA

- BELTRAN COSTA, O. (1995). «El marc social de l'adaptació: casa i organització comunal a l'Aran». A: COMAS D'ARGEMIR, D.; SOULET, J. F. [ed.] (1993). *La família als Pirineus*. Andorra: Govern d'Andorra.
- BRINGUÉ I PORTELLA, J. M. (1995). «Els béns comunals al Pallars Sobirà». Cerdanyola del Vallès: Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita]
- COMAS D'ARGEMIR, D.; SOULET, J. F. [ed.] (1993). *La família als Pirineus*. Andorra: Govern d'Andorra.
- COMAS DELLA, J. (1993). *La desamortització al nord del País Valencià (1855-1893)*. Tarragona: Universitat de Tarragona. [Tesi doctoral inèdita]
- DOMÍNGUEZ MARTÍN, R. (1995). «De reserva demogràfica a reserva etnogràfica. El declive de las economías de montaña en el área cantábrica». A: PINILLA NAVARRO, V. J.; ACÍN FANLO, J. L. [coord.]. *Pueblos abandonados*. Saragossa: Astral.
- IRIARTE GOÑI, I. (1995). *Privatización, particularización y gestión de los montes públicos. Navarra, 1855-1935*. Saragossa: Universidad de Zaragoza. [Tesi doctoral inèdita]

6. En aquest sentit, «[l]a desfeta de l'aparell comunal va arribar justament en el moment en què aquest ja no havia d'acomplir cap funció dins un context caracteritzat per l'aparició de noves activitats econòmiques i formes igualment noves de diferenciació social» (BELTRAN COSTA, 1995, p. 86). La disminució real dels usos per part dels mateixos veïns ha de relacionar-se amb els importants canvis que es van produir en la ramaderia tradicional des de la dècada dels cinquanta. La disminució de l'ús, de l'aprofitament, és inseparable de la disminució de la seva funcionalitat més tradicional, la ramadera, sobretot quan aquesta explotació era fonamentalment extensiva, sense una especialització i una comercialització similars a les observades en comarques veïnes.

- MORENO FERNÁNDEZ, J. R. (1994). *El monte público en la Rioja*. Logroño: Universidad de Logroño. [Tesi doctoral inèdita]
- OLIVARES I PERIU, J. (1996). «Els comunals: un conflicte entre viles, pagesos i senyors». A: BUSQUETA, J.; VICEDO, E. [coord.]. *Jornades sobre sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- PINILLA NAVARRO, V. (1995). «Crisis, declive y adaptación de las economías de montaña: una interpretación sobre la despoblación de Aragón». A: PINILLA NAVARRO, V. J.; ACÍN FANLO, J. L. [coord.]. *Pueblos abandonados*. Saragossa: Astral.
- POUMARÈDE, J. (1995). «L'ancien droit familial dans les Pyrénées du nord». A: COMAS D'ARGEMIR, D.; SOULET, J. F. [ed.] (1993). *La família als Pirineus*. Andorra: Govern d'Andorra.

